

EXORDIUM : bundel 2

Beste programmaverantwoordelijke,

Deze zending bevat volgend materiaal :

1. De inleiding voor iedereen.
2. Een bibliografie als referentie : misschien kunnen er een tweetal kopieën gemaakt worden die nageslagen kunnen worden; sommigen zullen misschien graag persoonlijk over een kopie beschikken.
3. Twee tabellen met namen die in de tekst of in de volgende unit zullen voorkomen.
4. Twee kaarten - niet in de e-mail zending ingesloten : worden toegestuurd of gefaxt. Deze verstrekken geografische informatie voor wie niet vertrouwd is met de streek.
5. Bladen ter bezinning en oefening. Iedereen zou hierover moeten beschikken. Het zou goed zijn dat deze op gekleurd papier afgedrukt worden. *Het is wellicht belangrijk erop aan te dringen dat iedereen actief betrokken wordt bij het verwerken van het materiaal, dieper ingaat op wat zijn/haar interesse wekt en dit met elkaar uitwisselt.*

Voor sommige deelnemers kan deze unit over de historische context droog en zakelijk overkomen. Ze moeten er misschien op gewezen te worden dat het belangrijk is gegevens in hun historische context te zien. De volgende units zullen nauwer betrokken worden op het monastiek leven en de ervaring.

Opmerking :

- * Indien relevant, kunnen de vertalers de citaten in de kadertjes door gelijkaardige teksten in hun eigen taal vervangen.
- * Wat de bibliografie betreft, is men vrij aan te passen naargelang de omstandigheden : het is zeer ontmoedigend wanneer men een uitgebreide bibliografie heeft waarvan slechts een klein aantal werken ter plaatse beschikbaar zijn. Ik zou dankbaar zijn wanneer ik bijkomende gegevens ontvang.

Broederlijk,

Michael Casey

EXORDIUM

UNIT I

HISTORISCHE CONTEXT

De historische context

Deze unit bevat voornamelijk informatie. Hij poogt een antwoord te geven op de vragen : welke waren de interne en externe krachten die de idealen van de eerste Cisterciënzers richting gaven en hun interpretatie van de Regel van Sint-Benedictus bepaalde?

Doelstellingen

- a) Iets weten over de algemene situatie in West-Europa in de late 11de en 12de eeuw.
- b) De Gregoriaanse Hervorming waarderen en de impact ervan op het leven van de Kerk en van het monnikendom.
- c) De religieuze waarden begrijpen die leiden tot het ontstaan van nieuwe religieuze Ordes in die periode.

DE HISTORISCHE CONTEXT VAN DE CISTERCIENZERHERVORMING

De Cisterciënzerhervorming was geen alleenstaand feit. Ze ontving veel van haar energie uit de krachten die werkzaam waren in de maatschappij, in de Kerk en in de monastieke wereld. Om de originaliteit van wat Robertus, Albericus en Stefanus bereikten te waarderen, is het noodzakelijk in te zien hoeveel zij verschuldigd waren aan de tijd waarin zij leefden.

1. Geografische benadering

De Latijnse christenheid van de eerste helft van de 11de eeuw omvatte Noord- en Centraal-Italië, het Germaans Rijk, de Lage Landen, Frankrijk, Noord-Spanje, de Britse Eilanden en de nieuw geëvangeliëerde koninkrijken van Scandinavië. De politieke toestand in 1092 wordt op Kaart 1 weergegeven. In Noord-Italië waren er verschillende voorbeelden van monastieke vernieuwing, maar het centrum van de monastieke hervormingsbeweging in de 12de en 13de eeuw lag blijkbaar in het Zuidoosten van Frankrijk. De uitbreiding was vooral verbonden met het Hertogdom Bourgondië, met Dijon¹ als hoofdplaats. Dit wordt weergegeven op Kaart 2. Binnen dit grondgebied liggen Cluny en Molesme, Cîteaux en twee van de eerste stichtingen, La Ferté en Pontigny. Clairvaux en Morimond lagen buiten de heersende grenzen, maar lagen beide binnen het bisdom Langres. Het is een rijk en gevarieerd landschap, sinds de 4de eeuw bekend om zijn wijn, en met een vast inkomen door het hout uit de bossen en de veestapel op de weilanden. De materiële voorspoed van Bourgondië maakte het de inwoners mogelijk tenvolte te genieten van de educatieve, culturele en artistieke renaissance die toen doorgang vond in de opkomende steden van het Franssprekend West-Europa. Het leidt geen twijfel dat de aanwezigheid van zoveel kloosters en kerkelijke instellingen dit proces bevorderde.

2. Sociaal kader

Het is nodig bij de aanvang te zeggen dat het onverstandig is volledig geloof te schenken aan veralgemeningen over de middeleeuwse maatschappij : elk eigen sociaal kader moet onderzocht en beoordeeld worden overeenkomstig het beschikbaar bewijsmateriaal. Degelijke geschiedkundigen zijn het vaak onderling oneens over

¹Het kan zinvol zijn eraan te herinneren dat er in de Middeleeuwen drie grondgebieden waren met de naam 'Bourgondië'. Het **Hertogdom Bourgondië** was verbonden met het Koninkrijk Frankrijk. Vandaag wordt de naam gebruikt voor de departementen Côte d'Or, Saône-et-Loire, Yonne en Nièvre en omvat binnen haar grenzen Dijon, Auxerre, Châtillon-sur-Seine, Chalon-sur-Saône, Autun en Beaune. Het **Graafschap Bourgondië (Franche-Comté** : gecentreerd rond Besançon) en het **Koninkrijk Bourgondië** (soms Provence genaamd, en de gebieden Lyon, Basel, Nice en Arles omvattend) waren verbonden met het Germaans Rijk. Hier hebben we het over het eerste : het Hertogdom Bourgondië.

fundamentele onderwerpen. Het ligt niet in de bedoeling van de volgende notities academische controverses op te lossen, maar eenvoudig enkele brede karakteristieken te onderlijnen die de middeleeuwse maatschappij van de onze onderscheiden.

De 11de en 12de eeuw waren perioden van snelle bevolkingstoename in West-Europa. Dit bracht een verschuiving naar eerder onbewoonde gebieden mee, ontbossing en het droogleggen van moerassen, nieuwe landbouwmethodes, industrie en handel. De steden groeiden en er kwam een middenklasse van kooplieden en gespecialiseerde handelaars op. Handel en geld werden belangrijk. Vanwege de groeiende bevolkingsdichtheid, educatieve mogelijkheden en internationale handel, werden deze eeuwen - voor sommigen - evenzeer een tijd van toenemende culturele verfijning.

De behandelde periode werd gekarakteriseerd door een contrast tussen elementen van een pan-europese cultuur enerzijds, en de plaatselijke en de politieke verdragen anderzijds. Het was de wereld van het Westers christendom. Politieke grenzen waren niet ondoordringbaar. Het Latijn was gekend door allen die studeerden en het was de grondslag van de Romaanse taal. Invasies, gemengde huwelijken en volksverhuizingen hadden het onderscheid tussen de stammen doen vervagen. In elk koninkrijk kon men de invloed van het pausdom herkennen met zijn eigen wettelijke en bureaucratische tradities en doelmatige internationale communicatiemiddelen. Handel, oorlog en godsdienstige pelgrimstochten boden de gelegenheid te reizen en de wereld te zien. Maar hoe dan ook, de meeste mensen bleven thuis. De normale snelheid (met uitzondering van een ijlbode) was slechts zo'n 35 km. per dag, en dit hing nog af van de weersomstandigheden en de afwezigheid van rovers. Hoewel soms grote reizen met speciale doeleinden werden ondernomen, toch hadden zij die leefden in vaste, zichzelf ondersteunende gemeenschappen zelden contact met de vestigingen in de omgeving. Ze leefden overeenkomstig de traditie : ouders leerden hun kinderen wat zij wisten, kinderen erfden van hun ouders niet enkel hun goederen, maar eveneens hun verplichtingen. Hun belangen waren, letterlijk, kleinburgerlijk.

De bevolking van de 11de en 12de eeuw leefde nog sterk verbonden met het land. De opkomst van een verstedelijkte maatschappij was nog maar juist begonnen. Grondbezit (geërfd van de voorgaande generatie of door wapens veroverd) was voldoende aanspraak op heerschappij ; allen die in dit gebied leefden, waren onderworpen aan hun heer. De heren in hun versterkte huizen waren meestal beroepskrijgers : een gezagdrager was, wanneer hij land toekende aan zijn volgelingen, zeker van inkomsten, werk, een basiseenheid voor verdediging, en, indien nodig, een supplementaire militaire macht voor gevechten buiten zijn gebied. Er werd land geschonken om een permanente band te scheppen tussen de ontvanger (leenman) en zijn nakomelingen en de schenker (leenheer) en zijn erfgenamen. Een stuk land (leengoed) bevestigde een trouwe volgeling als vazal. Hij knielde in eerbied, en hield zijn beide handen tussen die van de heer, zwoer plechtig een eed trouw te blijven (eed van trouw) : om zijn 'ondergeschikte' te blijven. Zo kwam er een wederzijdse band tot stand. Door de 'ondergeschikte' te worden, won de vazal land en was niet langer meer een niemand.

Land

"Een feodale maatschappij was een maatschappij waarin sociale verdragen en een wettelijke status onverbrekkelijk verbonden waren met bezit van land."

Christopher Brooke, *The Structure of Medieval Society*,
London, Thames and Hudson, 1978, blz. 15

De kleine boeren, die het grootste deel van de bevolking uitmaakten, waren eveneens gebonden aan het land en haar heren, of ze nu een klein perceel bezaten, huurders, huurlingen of lijfeigenen waren. Ze waren meestal ongeletterd, genoten weinig wettelijke bescherming van hun rechten, ten prooi aan willekeurige maatregelen van de machtigen, bijgelovig, bezorgd om hun heil en misschien ietwat verbijsterd door de kerkelijke situatie. De hogere clerici waren niet enkel de opzichters van een afstandelijke God, maar evenzeer sociale meesters. De enig toegankelijke middelen van cultuur waren folklore, rituelen, mondelinge overlevering en conventionele wijsheid. Boeren leefden nauwelijks boven het bestaansminimum, afhankelijk van grond en seizoenen, met enkel het werk van hun handen, de samenwerking met familie en burens en het gebruik van hun dieren en wat eenvoudige werktuigen om zichzelf en hun verwanten te voeden. Het hoofdbestanddeel van hun voedsel was brood en bier, aangevuld met melkproducten, fruit, groente, misschien eieren en wat eventueel nog groeide of in de streek verruild kon worden. Vlees en vis waren zeldzaam. Er was dikwijls acute voedselschaarste en in een slecht seizoen kwamen velen om van de honger.

De 11de en 12de eeuw kenden ongelijke maatschappijen, naar hedendaagse normen : hiërarchisch. De grenzen tussen de sociale klassen waren niet duidelijk : geboorte, huwelijk, macht, rijkdom en patronage waren bepalend voor de juiste status van iemand. In een feodale maatschappij was de verheffing in de adelstand als ridder de meest zichtbare uitdrukking van een sociale opgang. De Kerk was een ander middel om een hogere rang te bereiken; bisschoppen en abten kregen de titel '*dominus*', net zoals de eigenaars van een kasteel. Die benoemingen werden eerder aan kandidaten van de hogere klassen gegeven, maar kerkelijke ambitie was niet onbekend. Het was mogelijk het lot van de geboorte te overstijgen, ook al bleef in de 11de en 12de eeuw het onderscheid tussen de echte aristocratie en de anderen behouden. De overheersende Augustijnse theologie van (volg)orde, had als effect de '*status quo*' met de goddelijke wil gelijk te stellen. Voor iedereen gold hetzelfde, dat de deugd erin bestond de verplichtingen van zijn staat na te komen in onderwerping aan zijn overste. Het was belangrijk tevreden te zijn met zijn plaats in de wereld en daarnaar overeenkomstig te handelen. Ongehoorzaamheid aan wereldlijke heersers werd als een belediging van God aanzien.

De kleine boer diende voor zichzelf in bijna alles te voorzien en een manasje van alles te zijn. Geleidelijk aan, naarmate de levensstandaard steeg, kwam er een nieuwe klasse op die gebaseerd was op specialisatie in bepaalde vaardigheden en die tegen betaling werkte. Zo waren er de wijnbouwers, koewachters, herders, kleermakers, volders, wevers, wagenmakers, rademakers, mijnwerkers, metaalbewerkers, wapensmeden, scheepsbouwers, timmerlieden, steenkappers. Ze trokken vaak rond, al naargelang de

werkgelegenheid en droegen zo op informele basis informatie over van de ene cultuur naar de andere. Ze bezaten geen land en leefden dus in de steden samen met andere vaklieden : schrijvers, ambtenaren, enz. Aangezien ze hun eigen voedsel niet verbouwden, waren ze steeds meer afhankelijk van markten en zo nam een andere klasse in belang toe : de handelaars die zichzelf onderhielden, niet door te produceren, maar door te kopen en te verkopen, zowel lokaal als internationaal. Daar ze niet gebonden waren aan een bepaald stuk land en een ruimere ervaring hadden, behoorde deze middenklasse vaak tot de minst conservatieve elementen van de bevolking. Naarmate hun invloed toenam, volgden er sociale veranderingen en ontstond er dikwijls wrijving tussen de steden met hun stijgende handel, en de landadel, met hun traditionele opperheren. Een ander gevolg van het stijgend belang van geld was, volgens eigentijdse moralisten, de toename van de ondeugd van gierigheid.

Omstreeks die tijd dook er nog een andere groep op in de maatschappij. Die bestond uit 'jongeren' die reeds tot ridder geslagen waren, maar geen geregeld leven leidden. Het waren meestal vrijgezellen en ze bleven in die staat tot de middenleeftijd. De gewoonte het huis te verlaten en rond te zwerven, was nogal vanzelfsprekend bij de jongste zonen die geen aanspraak konden maken op voorvaderlijk bezit. Jonge mannen sloten zich aaneen en leefden een zwerversleven, maakten plezier, waren uit op avontuur, hoopten een aantrekkelijke erfgename te vinden, jaagden en toonden hun militaire vaardigheden. Velen van hen waren opgewonden door het vooruitzicht op Kruistocht te gaan. Anderen, en in grote getale, werden Cisterciënzermonnik.

Dit was een tijd van grote vooruitgang op educatief vlak. Geleidelijk aan begonnen de scholen ook jongeren aan te trekken voor meer intellectuele streefdoelen. Bij het begin van die periode schrijft Abt Guibert van Nogent in zijn autobiografie :

Er was ... zo een schaarste aan leraars dat er haast geen enkele kon gevonden worden in de steden, en er waren er maar heel weinig in de grootsteden. Diegenen die men, per geluk, kon vinden, hadden maar weinig kennis en staken ongunstig af in vergelijking met de rondtrekkende geleerden van de nieuwe tijden.

(*'De vita sua'* I.4; PL 156, col.844b)

De situatie beterde gestaag. Vanuit de abdij- en kathedraalscholen kwam een meer universele lees- en schrijfkunst voort, hogere educatieve normen en degelijke leerstoelen, meestal verbonden met een uitmuntend leraar, die studenten van veraf aantrok. Het was vanuit deze scholen dat de grote universiteiten van de 13de eeuw ontstonden. De meeste grote figuren uit de eerste generatie van de Cisterciënzerorde genoten van de gelegenheid een betere opleiding te krijgen dan hun voorvaderen.

De periode 1050-1150 in West-Europa vertoont volgende karakteristieken, die van belang zijn wanneer we de oorsprong van Cîteaux gaan bekijken :

- a/ In het midden van de 11de eeuw was de algemene levensstandaard eenvoudig en zelfs krap. Er was geen hoog niveau van verfijning, zelfs niet voor de enkelen die een relatief gemakkelijk leven leidden. We moeten denken in termen van ruwe landbouw-gemeenschappen, gedomineerd door een militaire kaste en onderworpen aan korte geweldplegingen. Hoe dan ook, de situatie stond op het punt te veranderen.

- b/ Bevolkingstoename leidde tot geografische expansie en wekte een verandering op die vele levensgebieden bestreek, houdingen veranderde en horizons verruimde.
- c/ Deze periode wordt vaak bestempeld als één van hervorming, vernieuwing en renaissance. Ze wordt gekenmerkt door indringende politieke, sociale, technologische, intellectuele en artistieke veranderingen. De meest tekenende veranderingen van die tijd hielden rekening met de progressieve elementen in de maatschappij.
- d/ Terzelfdertijd leefde er dubbelzinnigheid rond het nieuwe. Samen met die vernieuwingen was er het wijdverspreid verlangen de oorspronkelijke schoonheid van de voorbije tijden, hetzij de klassieke cultuur of de eerste christenheid, te herwinnen.
- e/ Kloosters waren grote, dominerende instellingen, gericht op de lofprijzing Gods en het zichtbaar stellen van de Kerk. De monniken bezaten grote stukken land en leefden op een cultureel niveau dat veel hoger lag dan dat van de bevolking in het algemeen. De meeste van de rekruten kwamen als jongen naar de abdijschool en bleven in de abdij voor de rest van hun leven.

De sociale situatie was complex : om dit beter te verstaan moeten we de rol van de Kerk in de middeleeuwse maatschappij naar waarde schatten.

3. Kerkelijke context

Omstreeks 1050 werd de Kerk bestuurd door een reeks pausen, benoemd door Keizer Hendrik III. Men was een nieuw millenium binnengestapt en dat bood een bredere basis voor een geestelijke vernieuwing. Maar vooreerst moesten er mistoestanden verbeterd worden. In de periode 1050-1150 was de kerkelijke overheid vooral begaan met drie belangrijke zaken :

- a/ De Kerk vrijwaren van wereldlijke controle : dit omvatte de strijd voor de onafhankelijkheid van het pausschap, de vermindering van de rol van de seculiere leiders in kerkelijke benoemingen (de *investituur strijd*), het onderscheid tussen 'tijdelijk' en 'geestelijk' en de voorrang voor het geestelijke.
- b/ Het probleem van de '*simonie*': het verwerven van kerkelijke ambten door hen die het onwaardig waren, met de bedoeling de inkomsten verbonden aan de diensten op te strijken.
- c/ De handhaving van de plicht tot clericaal celibaat (strijd tegen het '*Nicolaitanisme*').

Vooraf onder het bestuur van Paus Gregorius VII (1073-1085) werden deze punten een systematisch en gecentraliseerd programma voor de universele Kerk. Vandaar dat men doorgaans spreekt van de 'Gregoriaanse Hervorming'.

De Gregoriaanse Hervorming

"Men kan zeggen dat de Gregoriaanse Hervorming begon onder Paus Leo IX tijdens het Concilie van Reims (1094) en eindigde onder Paus Calixtus II tijdens het eerste Concilie van Lateranen (1123). Ze was één van de vele bewegingen van christelijke vernieuwing in de 11de en 12de eeuw. De Gregoriaanse Hervorming was hier wel de grootste, en de resultaten waren de meest duurzame; want ze was niet beperkt tot een bepaald diocees, koninkrijk of religieuze Orde, noch tot de levensduur van een geïnspireerd leider. Een reeks pausen (in het bijzonder Gregorius VII /1073-1085/, vandaar de naam) maakten van de principes hun beleidsprogramma. Ze raakte verspreid in het politiek en spiritueel leven van heel West-Europa. Decennia lang gold ze als referentiepunt van waaruit alle andere hervormingen gevoed of verworpen werden."

Karl Morrison, 'The Christian Reform' in B. McGinn e.a., *Christian Spirituality : Origins to the 12th Century* (New York, Crossroad, 1987), p. 177.

Vooraleer een plaats te bekleden in de Romeinse Curie, en zich van deken tot kardinaal op te werken, was Hildebrand monnik geweest en had hij enige tijd in Cluny verbleven. Sommige commentatoren zien de Gregoriaanse Hervorming als een poging om een quasi-monastieke discipline op te leggen aan heel de Kerk. Als Paus toonde Hildebrand/Gregorius zich een man met veel energie, die zocht invloed uit te oefenen op heersende families in het Westen, maar ze aan de kant liet wanneer ze niet bereid bleken tot samenwerking. Met Gregorius de Grote als model, was hij een sterk verdediger van het primaatschap en de voorrechten van de Heilige Stoel. Dit leidde voor hem tot een levenslang conflict met Keizer Hendrik IV, wat uiteindelijk tot zijn ballingschap leidde. Gregorius gebruikt pauselijke legaten (zoals Hugo de Die) in zijn voordeel om te onderrichten, te overtuigen en - indien mogelijk - aanhankelijkheid aan de principes van de hervorming af te dwingen. Hijzelf was een man van diepe spiritualiteit, wiens eerste motivatie religieus was. Hij zag zichzelf als een instrument in de handen van God. Nochtans, hoewel zijn organisatorische hervormingen uiteindelijk zegevierden, zag hij nooit de vruchten van zijn droom van geestelijke vernieuwing.

Uit de Gregoriaanse Hervorming kwam een wijdverspreide houding van hervorming voort die niet beperkt bleef tot verbetering van mistoestanden of louter reorganisatie. Weg van spontane bewegingen naar een leven dat strikter gemodelleerd was op het Evangelie, meer betrokken op spirituele realiteiten, minder verwikkeld in het wereldse en, bovenal, gekenmerkt door evangelische en apostolische armoede.

Een overzicht van de Benedictijnse geschiedenis

De uitspraak in RB 73,5 die aangeeft dat Benedictus zowel de ascetische woestijntraditie (Cassianus) als het meer kerkelijk gericht cenobitisme (Basilius) aanvaardt, is een aanwijzing van een zekere polariteit binnen de Regel tussen 'ascetische' waarden (met nadruk op verzaking en eenzaamheid) en wat men zou kunnen noemen 'bevestigende' waarden (met nadruk op persoonlijke groei en gemeenschap). Het is ideaal wanneer deze tegenstellingen gevat worden in een creatieve spanning door de toepassing van de principes van onderscheiding, gematigdheid en de gulden middenweg.

De verschillende uitdrukkingen van het Benedictijns charisma zijn te wijten aan verschillende combinaties van de twee tegen gestelde principes. Elk klooster, bijvoorbeeld, dient haar eigen evenwicht tussen eenzaamheid en gemeenschap te vinden. Geen enkele observantie kan gebruikt worden om de trouw aan de Regel te meten. De integriteit van de Regel laat verschillende accenten toe, naargelang de gemeenschappen antwoorden op plaatselijke variaties.

Hoe dan ook, wanneer dit pluralisme een dekmantel wordt voor gebrek aan inspanning, treedt verval in. Gematigdheid wordt middelmatigheid, eenzaamheid leidt tot individualisme en gemeenschap wordt herleid tot louter samen-leven. Het is tijd voor hervorming. Een nieuwe focus op bepaalde waarden is nodig om bepaalde observanties te herstellen en om van de institutionalisering een efficiënter middel te maken om de gestelde doeleinden te bereiken. Soms kan er opnieuw voldoende enthousiasme gewekt worden, zodat een oud klooster kan hersticht worden, in andere gevallen heeft dit een opsplitsing van de gemeenschap tot gevolg.

5. Monastieke Hervorming

Het is onmogelijk het eigene van de Cisterciënzerhervorming te waarderen zonder te erkennen wat ze het geheel van de Westerse kerkelijke en monastieke traditie verschuldigd is. De eerste boeken die gekopieerd werden in het scriptorium van het Nieuw Klooster geven een aanduiding van de prioriteiten van de Stichters : liturgische teksten, de Bijbel en Gregorius de Grote. Dit onderlijnt het feit dat veel van de geliefkoosde waarden van de hervorming gevoed werden door het contact met de hele traditie van leven en spiritualiteit die uitdrukking vond in de Regel van Benedictus en de liturgie, en belichaamd werd in de geschriften van de grote kerkleraars van de Westerse traditie in de opeenvolgende eeuwen.

Robertus, Albericus en Stefanus probeerden frisheid te brengen in de levenswijze die Benedictus beoogde. Dit betekende het verwerpen van een aantal latere ontwikkelingen, maar niet alle. Het was veeleer een poging om de traditie te zuiveren en te herzien, dan een totaal nieuwe vorm van monachisme te beginnen. Niettegenstaande de retoriek van de controverse, vooral in de jaren 1120, hadden de Zwarte en de Witte Monniken heel veel gemeen : de Bijbel, de liturgie, de Regel en veel monastieke gebruiken, en er werd wederzijds veel ontleend. In de Cisterciënzercontext moet men rekening houden met de vele pogingen tot zelfcorrectie van de Benedictijnse familie, haar verschillende initiatieven tot aanpassing, vernieuwing en hervorming.

De monastieke infrastructuur waarop de Cisterciënzerhervorming gebouwd was, was gemeenschappelijk aan alle nieuwe monastieke Ordes, omdat het gebaseerd was op een consensus over de aard van het monastiek leven zoals het zich doorheen de eeuwen ontwikkeld heeft.

Drie specifieke invloeden zijn van belang.

- a/ De basisfilosofie, de ordening van de monastieke dag en de monastieke bestuursstructuren waren alle rechtstreeks verbonden met de Regel van Sint-Benedictus. De eerste Cisterciënzers leefden niet enkel een gemeenschappelijk leven van liturgie, persoonlijk gebed of lezing en arbeid, hun spiritualiteit hield ook vast aan de nadruk van Benedictus op gehoorzaamheid, stilte en nederigheid.
- b/ Van de hervorming van Benedictus van Aniane leerden de Cisterciënzers dat de plaatselijke autonomie aangevuld dient te worden door enige mate van externe regeling en supervisie en dat er voordelen zijn in het nastreven van een uniforme observantie.
- c/ De monastieke wereld die gedomineerd werd door de observantie van Cluny was het vertrekpunt van waaruit de Stichters hun onderneming lanceerden. Maar niet alles van Cluny werd verworpen. Het overwicht aan Cluniacenzergebruiken (eerst in de late 11de eeuw gecodificeerd) werd gesnoeid, maar het principe om gedetailleerde regelingen te hebben als aanvulling bij de algemene principes van de Regel van Benedictus, werd door het Nieuw Klooster aanvaard. Op liturgisch vlak had men dingen overgenomen. Zelfs de idee van monastieke 'Orde', zoals die in de late 11de eeuw opkwam, bouwde op het Cluniacenser bestuur systeem, hoewel de Cisterciënzertheorie meer naar het collegiale dan naar het monarchale neigde.

Naast de structurele elementen, moeten we ook naar de spirituele kanten kijken. In zijn boek *'L'Amour des lettres et le désir de Dieu'* zet Jean Leclercq de ontwikkeling uiteen van een spiritualiteit die veel verschuldigd is aan Augustinus, Gregorius en de Latijnse Vaders en die het hart was van de liturgie van het Westen en vooral in kloosters bloeide. Uit de catalogi van de monastieke bibliotheken en uit de geschriften van zovelen weten we dat deze algemene spiritualiteit door de eerste Cisterciënzers enthousiast onderschreven en zelfs nieuw leven ingeblazen werd. Wat hen voornamelijk bezielde, was het gemeenschappelijk geloof van de Kerk.

Het is waar dat de Cisterciënzers zichzelf onderscheidden door het ontwikkelen van een bijzonder gedetailleerde theologie en spiritualiteit van het monastiek leven, uitgedrukt op een wijze die hun tijdgenoten aansprak. Hun uiteenzettingen waren fris en levendig, maar ze streefden geen originaliteit na. Ze zochten enkel uitdrukking te geven aan wat ze dachten dat de eeuwenoude traditie was.

Zoals alle vernieuwers, waren de eerste Cisterciënzergeneraties zich in hoge mate bewust van de aspecten van de observantie die hen afscheidde van de Zwarte Monniken. Misschien waren ze te sterk verwickeld in de veranderingen om te zien hoeveel de twee Ordes met elkaar gemeen hadden.

Laten we nu enkele van de ontwikkelingen in de 11de eeuw onderzoeken die een gunstig klimaat schiepen voor een ernstige vernieuwing van het monastiek leven, en enkele van de onmiddellijke antecedenten van het Nieuw Klooster bekijken.

Monastieke Hervorming

De titels van de hoofdstukken in het boek van Bede Lackner *'The Eleventh-Century Background of Cîteaux'* (Washington, Cistercian Publications, 1972) geven een overzicht van de elementen die we in acht moeten nemen wanneer we de betekenis van de Cisterciënzer-onderneming proberen in te schatten.

1. Benedictus van Aniane en het post-Karolingisch Monachisme
2. Cluny
3. De crisis van het cenobitisme
4. Monastieke hervorming : Conciliaire Wetgeving in het Frankrijk van de 11de eeuw
5. De 11de eeuw : Ernstige Hernieuwing
6. De 11de eeuw : Nieuwe Religieuze Ordes
7. Molesme, de Thuis van Cîteaux

Buiten de Benedictijnse stroming, was er rond de tijd van het nieuw millennium in Noord-Italië en later in Frankrijk, een wijdverbreide misnoegdheid over de rijkdom en de wereldlijke macht van het gevestigd monachisme. Dit bracht een overeenkomstig verlangen met zich mee, terug te keren naar de eenvoud van een evangelische of apostolische levensstijl en resulteerde in een beweging naar een soort eremitisch leven, fysisch afgescheiden van de bevolkingscentra en waarin men een strenge ascese en vooral armoede beleefde. Voeding en kleding kregen bijzondere aandacht. De hervormers waren tegen de grootse gebouwen en plechtige liturgieën, die zo typisch waren voor de grote kloosters en zochten een eenvoudiger gebedsleven, meestal opgebouwd rond het reciteren van het psalterium. Deze 'kluizenaars' waren niet noodzakelijk eenzamen in de strikte zin : sommigen werden reizende predikanten en meestal leefden ze in groepen, soms afgescheiden om te zoeken naar meer afzondering. Vele van deze spontane groeperingen bestonden niet langer dan één generatie. Soms overleefden ze enkel door zich aan te sluiten bij een van de succesvolle hervormingsbewegingen die vanaf 1075 opkwamen.

Die nieuwe vloed van kluizenaars eiste voor zichzelf de titel 'armen van Christus' op : *'pauperes Christi'*. Terugblikkend naar de oorsprong van het monastiek leven, zochten ze 'woestijnen' waar ze zichzelf konden wijden aan de navolging van Christus in armoede, ascese, vasten, handenarbeid en uren van gebed. Onvermijdelijk trokken de groepen met meer integriteit en geleid door charismatische figuren, leerlingen aan en begonnen die zich uit te breiden. Uit dergelijk begin ontstonden nieuwe Ordes, en probeerde men de zowat willekeurige gebruiken uit de eerste tijd te institutionaliseren door nieuwe systemen van reguliere observantie af te kondigen en, door middel van pauselijke goedkeuring, voor zichzelf een vaste identiteit binnen de Kerk te scheppen.

Nieuwe Religieuze Ordes

GROEP		STICHTER	
Camaldolense	1015	Romuald	952-1027
Vallombrosa	1038	Johannes Gualbert	995-1073
(Fonte Avellana)	1047	Petrus Damianus	1007-1072
Grandmontines	1078	Stephanus van Muret	1045-1124
Kartuizers	1084	Bruno	1030-1101

*Dit zijn enkel de best gekende Ordes.
Denk eraan dat heel wat data uit de middeleeuwen, in het
bijzonder stichtingsdata, vaak slechts bij benadering juist zijn.*

Er kunnen enkele wederzijdse bevruchtingen geweest zijn tussen Cîteaux en de andere monastieke Ordes uit dezelfde periode. Parallele vernieuwing is mogelijk wanneer verschillende personen op gelijkaardige situaties reageren of door dezelfde waarden gevormd zijn. Maar rechtstreeks contact is eveneens mogelijk. Er zijn in het bijzonder, minstens oppervlakkige gelijkenissen tussen Cîteaux en Vallombrosa :

- a/ Nadruk op de strikte naleving van de Regel van Benedictus,
 - b/ Verwerping van 'kerken en altaren' (pastorale activiteit),
 - c/ Beoefenen van armoede en eenvoud,
 - d/ (Aanvankelijk) het aannemen van een lichter gekleurd habijt,
 - e/ Naamgeving van de kloosters door plaatsnamen, eerder dan door toewijding aan een heilige,
 - f/ Instelling van 'conversen' (lekebroeders) om zaken met buiten te regelen,
 - g/ Jaarlijks Generaal Kapittel,
 - h/ Uniforme observantie tussen al de kloosters van Vallambrosa,
 - i/ Supervisie en visitatie van alle huizen door de Generale Abt,
 - j/ Eenheid tussen de huizen onder de noemer van 'caritas'.
- Hun constitutie droeg de titel '*Vinculum caritatis*' (Band van liefde).

Vallombrosa kende eveneens een snelle groei : van 9 huizen in 1073 naar 57 in 1155. Maar toch waren er opmerkelijke verschillen tussen de twee Ordes.

- a/ Cîteaux was minder monarchaal : het systeem van filiatie, dat veel autoriteit verleende aan de Pater Immediatus, resulteerde in grotere subsidiariteit.
- b/ De Cisterciënzers waren meer landelijk en legden meer nadruk op het bezit en beheren van het land, de arbeid en de betrokkenheid op het verhandelen van het geproduceerde.
- c/ De Cisterciënzer-'conversi', hoewel geen 'monnik' in de aanvaarde betekenis, waren geprofeste religieuzen die een aangepast monastiek uurrooster volgden en een integraal deel uitmaakten van de monastieke community.

Er zijn drie mogelijke kanalen waarlangs de beïnvloeding kon plaatsvinden :

- a/ Door de stichtingen van Vallombrosa in Frankrijk (Corneilly en Chézal-Benoît werden waarschijnlijk enige tijd voor Cîteaux gesticht),
- b/ Door de pauselijke legaat Hugo de Die die op de hoogte was van de monastieke ontwikkelingen in Noord-Italië en een actief medestander was in alle hervormingsactiviteiten, of
- c/ Door persoonlijk contact : men veronderstelt dat Stefanus, voor hij intrad in Molesme, op zijn pelgrimstocht naar Rome kennis maakte met de beweging van Vallombrosa en enkele van hun gebruiken in gewijzigde vorm aannam.

Het is interessant op te merken dat, ondanks de eerste invloed van eremitische heropleving, de Cisterciënzers geen neiging vertoonden een solitaire levensstijl aan te nemen zoals Bruno dat geïnstitutionaliseerd had voor de Kartuziers. Het was veeleer hun bedoeling de kwaliteit van het cenobitisch leven te herstellen, zoals Sint-Benedictus het bedoeld had.

Het hervormd klooster van Molesme kwam eerder laat aan het daglicht. Het was één van de vele monastieke initiatieven, enigszins anders door het belang dat gehecht werd aan het trouw naleven van de Regel van Benedictus en door de niet aflatende inspanningen van hun stichter, Abt Robertus, om een monastieke observantie zonder compromissen in te stellen.

In aansluiting met de monastieke hervormingen die de Regel van Sint-Benedictus als vast punt aannamen, waren er parallelle hervormingen in het canonicaal leven gebaseerd op de Regel van Sint-Augustinus, en de voortzetting van de clericale hernieuwing. De verschillende vormen van hernieuwing vulden elkaar veeleer aan dan dat ze elkaars concurrent waren. Voor ons is het verrassend de cijfers van het aantal intreden tot het monastiek leven in die tijd te zien. In Engeland steeg het aantal monniken in de periode 1066-1154 van 850 tot over de 5500, waaronder 1400 Cisterciënzers. Het aantal zusters lag lager, maar toch steeg ook dit. Het is aan ons uit te zoeken welke de factoren waren die een dergelijke interesse voor het monachisme deden stijgen, en zelfs met een voorkeur voor meer strenge vormen. Wat het antwoord ook zij, het staat vast dat die Ordes het meest aantal rekruteringen telden, die het best de tekenen van de tijd wisten te lezen, en bijgevolg in staat waren iets te bieden wat het best aansloot bij de spirituele noden van de opkomende generatie.

Het Monastiek Avontuur

"Een leven van geestelijk avontuur (in het klooster), of van intellectueel avontuur in de snel opkomende scholen, was een rivaal voor de roeping tot het traditioneel leven van jagen en strijden van de heersende Europese klassen, of tot het leven van handelaar of reiziger. De horizonten stonden in alle richtingen open."

Christopher Brooke, *Europe in the Central Middle Ages, 962-1154*, p.120.

EXORDIUM

**ABTEN VAN CLUNY, MOLESME & CITEAUX
1050-1150**

CLUNY

1049-1109 Hugo I

1109-1122 Pons de Melgueil

1122 Hugo II

1122-1156 Petrus Venerabilis

MOLESME

1075-1111 Robertus I

1111-1132 Guido van Chatel-Censoir

1132-1140 Evrardus

1140-1148 Girardus

1148-1156 Stefanus I

CITEAUX

1098-1099 Robertus

1099-1108 Albericus

1108-1133 Stefanus

1133-1134 Guido

1134-1150 Raynaldus
van Bar

1150-1155 Goswinus

EXORDIUM

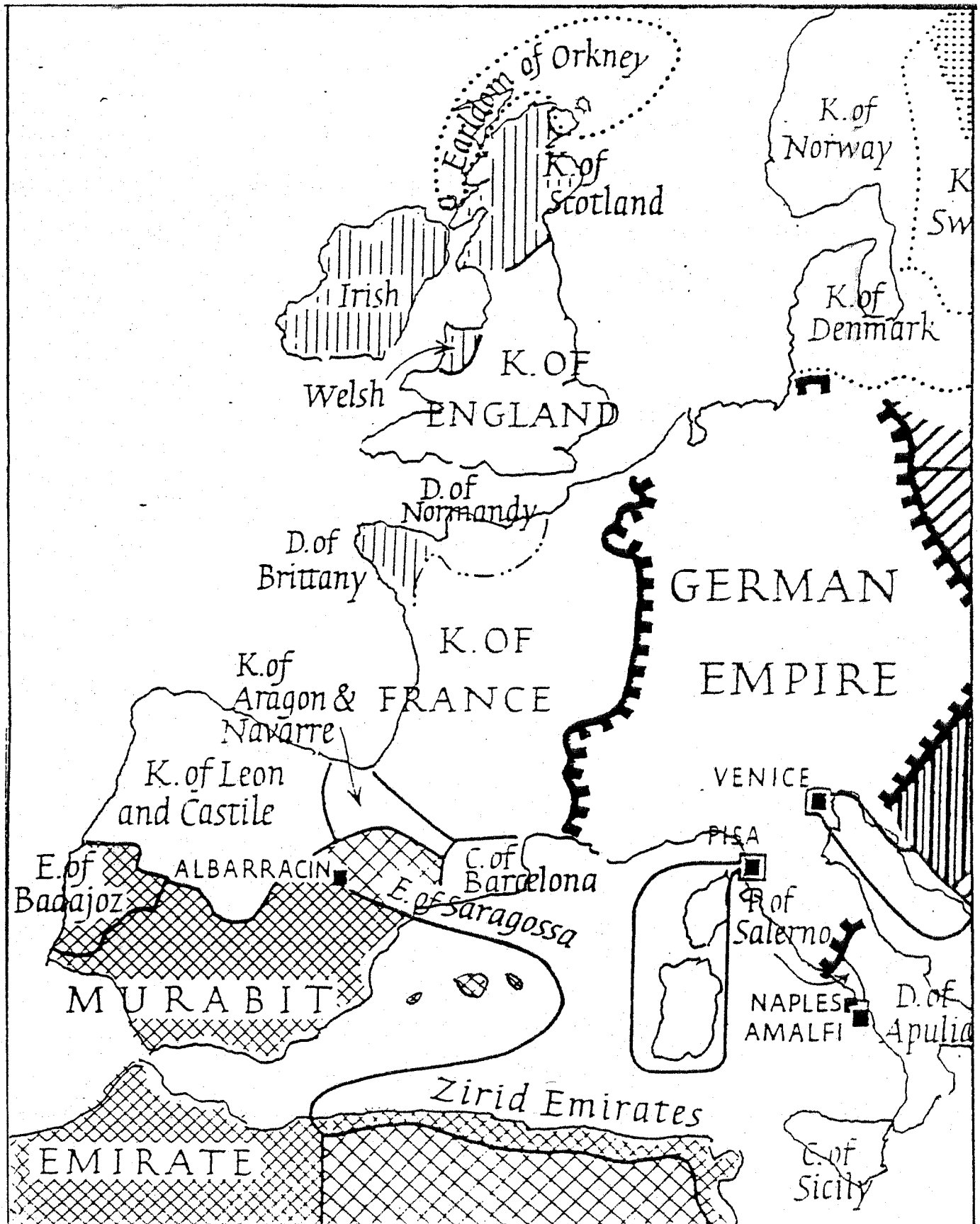
HEERSERS IN DE PERIODE 1050-1150

PAUS	FRANKRIJK	BOURGONDIE	DUITSLAND	ENGELAND
1049-54 Leo IX 1055-57 Victor II	1031-60 Henry I	1031-75 Robert I	1046-56 Henry III 1056-06 Henry IV	1042-66 Edward Conf.
1057-58 Stephen IX 1058-61 Nicholas II	1060-08 Philip I			1066 Harold 1066-87 William I
1061-73 Alexander II				
1073-85 Gregory VII		1075-78 Hugh I 1078-02 Odo I		
1086-87 Victor III				1087-00 William II
1088-99 Urban II 1099-18 Paschal II				1100-35 Henry I
		1102-43 Hugh II		
	1108-37 Louis VI		1106-25 Henry V	
1118-19 Gelasius II 1119-24 Calixtus II 1124-30 Honorius II				
1130-43 Innocent II			1125-37 Lothair II	
	1137-80 Louis VII		1137-52 Conrad III	1135-54 Stephen
1143-44 Celestine II 1144-45 Lucius II 1145-53 Eugene III		1143-62 Odo II		

Exordium

Unit I : Kaart 1

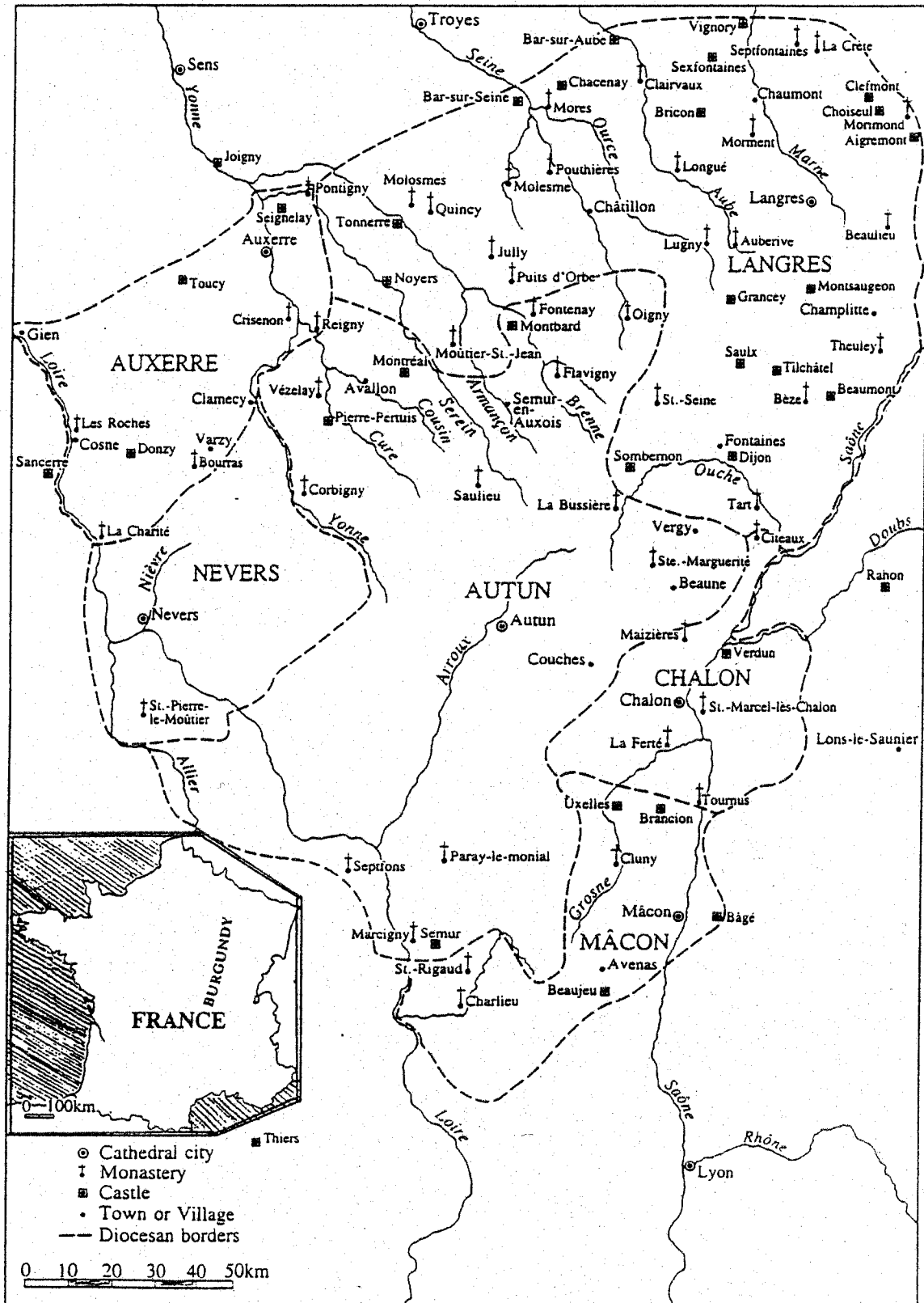
EUROPA IN 1092

Exordium

Unit I : Kaart 2

DE BISDOMMEN VAN BOURGONDIE

EXORDIUM

Unit I : Thema's ter uitwisseling in groep

De discussie is gericht op de vraag hoe belangrijk de noodzaak is, de 'Tekenen des Tijds' te lezen en welk antwoord erop te geven.

1 De groep kan beginnen met iedere deelnemer uit te nodigen te vertellen welke lessen hij/zij getrokken heeft uit het nadenken over de historische achtergronden van de gebeurtenissen van 1098.

2 Dit zal er vanzelf toe leiden te proberen duidelijker te zien welke factoren de Stichters hebben beïnvloed toen zij het leven begonnen in het Nieuw Klooster. Vindt u dat de Stichters 'origineel' geweest zijn? Indien ja, waarin?

3 Van hieruit kan men nadenken over parallellen tussen de 11de en 12de eeuw en de onze.

4 Dan willen we misschien iets vertellen over onze eigen lezing (visie) op onze tijd. Op welke onderwerpen en aan welke bewegingen moeten we een antwoord geven bij het voortzetten van het vernieuwingsproces van het monastiek leven?

5 Sommigen verlangen wellicht verder na te denken over de vraag of onze huidige *Constituties en Statuten* een poging tot antwoord zijn op de "Tekenen des Tijds".

6 Indien we ons bewust worden van een speciaal appèl binnen onze eigen plaats in de geschiedenis, welke middelen kunnen we dan gebruiken om de waarachtigheid hiervan te onderscheiden en hoe kunnen we deze waarde opnemen in het monastiek leven van onze gemeenschap?

EXORDIUM

Noot : Dit 'blad ter bezinning' is bedoeld als hulp om uw ideeën scherp te stellen wanneer u nadenkt over het materiaal van elke unit. Het hoeft niet afgegeven te worden, maar kan als basis dienen voor een groeps gesprek.

UNIT I : Blad ter bezinning

1 Schrijf tien punten uit deze presentatie op die u hielpen beter de wereld te begrijpen waarin de eerste Cisterciënzers geleefd hebben.

2 Kies er drie elementen uit waarop u dieper wilt ingaan: welke uitwerking hadden zij op het monastiek leven en hoe hebben de eerste Cisterciënzers daarop ingespeeld ?

	ELEMENT	INVLOED OP MONNIKEN	CISTERCIENZER-ANTWOORD
1			
2			
3			

3 Denk na over onze huidige maatschappij : noteer drie belangrijke elementen waarop het monastiek leven een antwoord moet geven - positief of negatief.

	ELEMENT	ANTWOORD
1		
2		
3		

4 Geef in één of twee zinnen een algemene samenvatting van wat u leerde uit deze unit en wat u zoudt willen onthouden.

EXORDIUM

Unit I : Aanvullende lezingen

Unit I is moeilijk omdat ze, hoewel ze toch talrijke informatieve onderwerpen bevat, onvolledig blijft. Daarom is uw aanvullende lezing belangrijk.

Indien u een onderwerp ontmoet dat u de moeite waard lijkt uitgediept te worden, omdat het belangrijk lijkt of uw interesse wekt, probeer er dan meer informatie rond te vinden. De bibliografie bij deze unit bevat enkele suggesties; u kunt andere referenties vinden door in de overeenkomstige afdelingen van uw kloosterbibliotheek te grasduinen.

Indien iedereen leest wat hem/haar interesseert, zal elk iets extra kunnen bijdragen op het ogenblik dat men met meerderen als groep samenkomt om na te denken over het materiaal.

1 Duid, terwijl u de Inleiding leest, één of twee punten aan die u zou willen uitdiepen. Zoek ze achteraf op in een algemeen naslagwerk, bijv. een encyclopedie. Neem ondertussen notities om uw geheugen te steunen.

2 Neem 30 minuten om iets meer te lezen over een element uit de presentatie. V-e-r-r-u-i-m uw kennis, op welk niveau dit zich nu ook bevindt. Onderwerpen die de moeite waard zijn uitgediept te worden, bijv. :

- a) Het dagelijks leven in West-Europa : 1050-1150 (Vergelijk dit met het leven in een klooster)
- b) De Gregoriaanse Hervorming (Welke invloed had dit op onze Stichters ?)
- c) De spirituele bewegingen uit de 11de eeuw (Welke waarden streefden ze na ?)
- d) De nieuwe monastieke Ordes (Overeenkomsten en verschillen tussen hen en de Cisterciënzers).

3 Indien er in de tekst woorden staan die u niet begrijpt, vraag het dan aan iemand of raadpleeg een woordenboek. Schrijf nadien bij uw notities uw eigen definitie. *Dit is een erg belangrijke manier om te leren.*

Exordium

UNIT I : DE HISTORISCHE CONTEXT

STICHTINGS-BIBLIOGRAFIE VOOR DE COMMUNITEITEN

SOME GENERAL TITLES

1. BROOKE Christopher, *Europe in the Central Middle Ages: 962-1154* (Longman, London, 1975).
2. CHIBNALL Majorie, *The World of Orderic Vitalis: Norman Monks and Norman Knights* (Boydell, Woodbridge, 1984).
3. JEDIN Hubert [ed.], *History of the Church, Volume III: The Church in the Age of Feudalism* (Crossroad, New York, 1987).
4. MATTHEW Donald, *Atlas of Medieval Europe* (Phaidon, Oxford, 1983).
5. MORRIS Colin, *The Discovery of the Individual: 1050-1200* (University of Toronto Press, 1980).
6. PLATT Colin, *The Atlas of Medieval Man*, (Macmillan, London, 1979).
7. SOUTHERN R. W., *The Making of the Middle Ages* (Hutchinson, London, 1978).
8. STEINEN Wolfram von den, *Der Kosmos des Mittelalters von Karl dem Grossen zu Bernhard von Clairvaux* (Francke Verlag, Bern, 1967).
9. TIERNEY Brian, *The Crisis of Church and State 1050-1300* (Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1964).

A: THE ELEVENTH AND TWELFTH CENTURIES

10. BREDERO Adriaan, "The Eleventh Century and the Transition to the Twelfth," in *Christendom and Christianity in the Middle Ages*, (Eerdmans, Grand Rapids, 1994), pp. 18-26.
11. BOUCHARD Constance B., "Twelfth-Century Burgundy: The Great Unknown?" in Francis R. Swietek and John R. Sommerfeldt [ed.], *Studiosorum Speculum: Studies in Honor of Louis J. Lekai, O.Cist.* (CSS 141; Cistercian Publications, Kalamazoo, 1993), pp. 33-51.

12. BYNUM Caroline Walker, "Did the Twelfth Century Discover the Individual?" in *Jesus as Mother: Studies in the Spirituality of the High Middle Ages* (University of California Press, Berkeley, 1982), pp. 82-109.
13. RICHARD Jean, "Dans l'Europe du XIIe siècle," in *Bernard de Clairvaux: histoire, mentalités, spiritualité* (SChr 380; Cerf, Paris, 1992), pp. 83-102.
14. TORRE Juan Maria de la, "Aproximaciones y acotaciones históricas, sociales y teológicas" and "El feudalismo, clave del medievo," in *Guillermo de Saint Thierry: Un formador de creyentes* (Publicaciones Claretianas, Madrid, 1993); pp. 15-48.

B: BENEDICT OF ANIANE

15. LACKNER Bede, "Benedict of Aniane and Post-Carolingian Monachism," in *The Eleventh-Century Background of Cîteaux* (CSS 8; Cistercian Publications, Washington, 1972), pp. 1-39.

C: CLUNY

16. BOUCHARD Constance Brittain, "The Tenth-Century Background of Reform," in *Sword, Miter and Cloister: Nobility and the Church in Burgundy, 980-1198* (Cornell University Press, Ithaca, 1987), pp. 90-101.
17. CONSTABLE Giles, "Cluny - Cîteaux - La Chartreuse: San Bernardo e la diversità delle forme di vita religiosa nel XII secolo," in *Studi su S. Bernardo di Chiaravalle nell'ottavo centenario della canonizzazione* (Bibliotheca Cisterciensis 6; Editiones Cistercienses, Rome, 1975), pp. 93-114. Reprinted in *Cluniac Studies* (Variorum Reprints, London, 1980).
18. EVANS Joan, "The Monks of Cluny," in *Monastic Life at Cluny 910-1157* (Archon Books, Hamden, 1968), pp. 47-64.
19. LACKNER Bede, "Cluny (909-1100)," in *Eleventh Century*, pp. 40-91
20. LECLERCQ Jean, "Un Sommet: Cluny," in *Aux Sources de la spiritualité occidentale* (Cerf, Paris, 1964), pp. 91-173.
21. LECLERCQ Jean, "Saint Odon et son idéal," in *Témoins de la spiritualité occidentale* (Cerf, Paris, 1965), pp. 127-135.
22. LECLERCQ Jean, "Saint Majolus and Cluny," in *Aspects of Monasticism* (CSS 7; Cistercian Publications, Kalamazoo, 1978), pp. 207-226.
23. LECLERCQ Jean, "Priait-on à Cluny?" COCR 52 (1990), pp. 330-342.

24. LINAGE CONDE Antonio, (El orto de Cluny etc.,) in *San Benito y los Benedictinos* (Edição da Irmanade de S. Bento da Porta Aberta, Braga, {8 volumes} 1991-93), Vol. I, pp. 271-296.

25. SCHMITZ Philibert, "Les reformes: Cluny," in *Histoire de l'Ordre de Saint Benoît* (Les Éditions de Maredsous, 1948, rp 1976), Vol. I, pp. 135-158.

26. WARRILOW Joseph, "Cluny: Silentia Claustri," in David Hugh Farmer [ed.] *Benedict's Disciples* (Fowler Wright Books, Leominster, 1980), pp. 118-138.

D: THE GREGORIAN REFORM

27. FLICHE Augustin, "L'influence de Grégoire VII et des idées grégoriennes sur la pensée de S. Bernard," in *Saint Bernard et son temps* (Academie des sciences, arts et belles-lettres, Dijon, 1928), Vol. I, pp. 137-150.

28. MORRISON Karl F., "The Gregorian Reform," in Bernard McGinn *e.a.* [ed.], *Christian Spirituality: Origins to the Twelfth Century* (World Spirituality 16; Crossroad, New York, 1987), pp. 177-193.

E: MONASTIC INITIATIVES

29. BOUCHARD, Constance Brittain, "Monastic Foundations and Reform in Burgundy," in *Sword, Miter and Cloister*, pp. 102-124.

30. CHENU M.-D., "The Evangelical Awakening," in *Nature, Man, and Society in the Twelfth Century* (University of Chicago Press, 1968), pp.239-269.

31. CONSTABLE Giles, "Renewal and Reform in Religious Life: Concepts and Realities," in Robert L. Benson *e. a.* [ed.] *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century* (University of Toronto Press, 1991, pp. 37-67.

32. DUBOIS Jacques, "Les moines dans le société du moyen âge," in *Histoire monastique en France au XIIe siècle: les institutions monastiques et leur évolution* (Variorum, London, 1982).

33. KNOWLES David, "The New Orders," in *The Monastic Order in England: A History of its Development from the Times of St Dunstan to the Fourth Lateran Council, 940-1216* (Cambridge University Press, 1966), pp. 191-207.

34. LECLERCQ Jean, "La crise du monachisme au XIe et XIIe siècles," in *Aux Sources de la spiritualité occidentale* (Cerf, Paris, 1964), pp. 175-199.

35. LECLERCQ Jean, "Consciousness of Identification in 12th Century Monasticism," *CSQ* 14 (1979), pp. 219-231.

36. LEKAI Louis J., "The Eleventh-Century Reforms," in *The Cistercians: Ideals and Reality* (Kent State University Press, 1978), pp. 1-10.
37. LEYSER Henrietta, "The Origins and Development of the [eremitical] Movement: a Geographical Sketch," in *Hermits and the New Monasticism: A Study of Religious Communities in Western Europe, 1000-1150* (Macmillan, London, 1984), pp. 29-37
38. MAHN Jean-Berthold, "La vie monastique à la fin du XIe siècle," in *L'ordre cistercien et son gouvernement des origines au milieu du XIIIe siècle (1098-1265)* (Éditions E. de Bocard, Paris, 1982), pp. 21-39.
39. RACITI Gaetano, "Monachisme et réforme ecclésiastique au XIe-XIIe siècle," COCR 30 (1968), 278-283.
40. SOUTHERN Richard W., "The Monasteries," in *The Making of the Middle Ages* (Hutchinson, London, rp 1978), pp. 149-162.
41. VAN ZELLER Hubert, "In its Offshoots," in *The Benedictine Idea* (Burns & Oates, London, 1959), pp. 106-132.

E1: CAMALDOLI

42. BELISLE Peter-Damian, "Primitive Romualdian/Camoldolese Spirituality," CSQ 31.4 (1996), pp. 413-429.
43. LACKNER Bede, [Romuald] in *Eleventh Century*, pp. 168-176.
44. LINAGE CONDE Antonio, "La Camáldula, de Romualdo a Pedro Damiano," in *San Benito*, Vol. II, pp. 406-416.
45. PHIPPS Colin, "Romuald - Model Hermit: Eremitical Theory in Saint Peter Damian's *Vita Beati Romualdi*, chapters 16-27," in W. J. Shiels [ed.], *Monks, Hermits and the Ascetic Tradition*, (Studies in Church History 22; Blackwell, Oxford, 1985), 65-77.

E2: FONTE AVELLANA

46. HAMILTON Bernard, "S. Pierre Damien et les mouvements monastiques de son temps," *Studi Gregoriani* 10 (1975), pp. 175-202. Reprinted in *Monastic Reform, Catharism and the Crusades (900-1300)* (Variorum Reprints, London, 1979).
47. JESTICE Phyllis, "Peter Damian against the Reformers," in E. Rozanne Elder [ed.] *The Joy of Learning and the Love of God: Essays in Honor of Jean Leclercq* (CSS 160; Cistercian Publications, Kalamazoo), pp. 67-94.
48. LACKNER Bede, [Peter Damian] in *Eleventh Century*, pp. 176-187.

49. LECLERCQ Jean, "Saint Pierre Damien et la flagellation volontaire," in *Témoins de la spiritualité occidentale* (Cerf, Paris, 1965), pp. 112-125.

50. RESNICK Irven M., "Odo of Tournai and Peter Damian: Poverty and Crisis in the Eleventh Century," *Revue Bénédictine* 98 (1988), pp. 114-140.

E3: VALLOMBROSA

51. LACKNER Bede, [John Gualbert] in *Eleventh Century*, pp. 187-196.

52. LINAGE CONDE Antonio, "San Juan Gualberto y los vallombrosanos," in *San Benito*, Vol. II, pp. 416-420.

E4: GRANDMONT

53. HUTCHINSON Carole A., *The Hermit Monks of Grandmont* (CSS 118; Cistercian Publications, Kalamazoo, 1989), pp. 27-50.

54. LACKNER Bede, [Stephen of Thiers] in *Eleventh Century*, pp. 196-203.

55. LINAGE CONDE Antonio, "Esteban de Muret y Grandmont," in *San Benito*, Vol II, pp. 420-422.

56. WILKINSON Maire, "The *Vita Stephani Muretensis* and the Early Life of Stephen of Muret," in Judith Loades [ed.] *Monastic Studies: The Continuity of Tradition* (Headstart History, Bangor, 1990), pp. 102-126.

E5: LA GRANDE CHARTREUSE

57. BELL David N., "The Carthusian Connection: Guigo I of La Chartreuse and the Origins of Cistercian Spirituality," *CSQ* 27.1 (1992), pp. 51-62.

58. DUBOIS Jacques, "Les limites des Chartreux," in *Histoire monastique en France au XIIe siècle: les institutions monastiques et leur évolution* (Variorum, London, 1982).

59. LACKNER Bede, [Bruno of Cologne] in *Eleventh Century*, pp. 203-214.

E6: MOLESME

60. LACKNER Bede, "Molesme, the Home of Cîteaux," in *Eleventh Century*, pp. 217-274.

Short accurate treatments of these topics can be found in general references such as the *Catholic Encyclopedia*, the *Dictionnaire de spiritualité* and the *Dizionario degli Istituti di Perfezione*.

Exordium

UNIT I : DE HISTORISCHE CONTEXT

BIBLIOGRAFIE : AANVULLING VOOR DE FRANSE TAAL

A: BENOIT D' ANIANE

B: CLUNY

6 _____ LECLERCQ Jean, "Un Sommet : Cluny," in *Aux Sources de la spiritualité occidentale* (Cerf, Paris, 1964), pp. 91-173.

7 _____ LECLERCQ Jean, "Saint Odon et son idéal," in *Témoins de la spiritualité occidentale* (Cerf, Paris, 1965), pp. 127-135.

9 _____ LECLERCQ Jean, "Priaient-on à Cluny ?" *COCR* 52 (1990), pp. 330-342.

11 _____ SCHMITZ Philibert, "Les réformes : Cluny," in *Histoire de l'Ordre de Saint Benoît* (Les Éditions de Maredsous, 1948, réimpression 1976), Vol. I, pp. 135-158.

C: LA REFORME GREGORIENNE

13 _____ FLICHE Augustin, "L'influence de Grégoire VII et des idées grégoriennes sur la pensée de S. Bernard," in *Saint Bernard et son temps* (Académie des sciences, arts et belles-lettres, Dijon, 1928), Vol. I, pp. 137-150.

D: LES INITIATIVES MONASTIQUES

19 _____ LECLERCQ Jean, "La crise du monachisme au XIe et XIIe siècles," in *Aux Sources de la spiritualité occidentale* (Cerf, Paris, 1964), pp. 175-199.

23 _____ MAHN Jean-Berthold, "La vie monastique à la fin du XIe siècle," in *L'ordre cistercien et son gouvernement des origines au milieu du XIIIe siècle (1098-1265)* (Éditions E. de Bocard, Paris, 1982), pp. 21-39.

24 ___ RACITI Gaetano, "Monachisme et réforme ecclésiastique au XIe-XIIIe siècles," COCR 30 (1968), 278-283.

D1: CAMALDOLI

D2: FONTE AVELLANA

34 ___ LECLERCQ Jean, "Saint Pierre Damien et la flagellation volontaire," in *Témoins de la spiritualité occidentale* (Cerf, Paris, 1965), pp. 112-125.

D3: VALLOMBROSA

D4: GRANDMONT

D5: LA GRANDE CHARTREUSE

D6: MOLESME

E: LE DOUXIEME SIECLE

48 ___ RICHARD Jean, "Dans l'Europe du XIIIe siècle," in *Bernard de Clairvaux: histoire, mentalités, spiritualité* (SChr 380; Cerf, Paris, 1992), pp. 83-102.

On pourra trouver des articles brefs et précis sur ces sujets dans des ouvrages généraux tels que *Catholic Encyclopedia*, le *Dictionnaire de spiritualité* et le *Dizionario degli Istituti di Perfezione*. Les parcourir est une manière simple d'acquérir quelque familiarité avec l'ensemble. De manière habituelle, les articles ont été rédigés par des spécialistes reconnus.

Les Initiatives de la Réforme monastique ont continué pendant toute la 1° moitié du XIIe siècle. Parmi les réformateurs, on peut signaler ceux-ci :

Bernard d' Abbeville	1114	Tiron
Robert d' Arbrissel	1117	Fontevrault
Géraud de Sales	1120	Cadouin
Vitalis de Savigny	1122	Savigny
John de Matera	1139	Pulsano
William de Vercelli	1142	Montevergine